

MILITÆR HISTORIE

Av major (R)
Bjørn Bratbak

Etter krigen har det bare vært spredte tilløp hos journalister, forfattere og historikere til å legge skylden for Katyndra-

pene der den rettelig hører hjemme, hos russerne. Historikeren og politikerne dr. Arne Ording gav i 1946 ut sine kronikker fra krigens år i bokform. Før krigen hadde han fått dr. philos graden for en avhandling om et emne fra den franske revolusjonen, og hadde vært et av de fremste medlemmer av Mot Dag-gruppen. Han øvde en betydelig innflydelse på Arbeiderpartiets utenrikspolitiske orientering. Han fulgte den norske regjeringen i utlendighet og var fra 1941 Utenriksdepartementets konsulent i moderne politisk historie. Han spilte en stor rolle ved utformingen av norsk utenrikspolitikk både under og etter krigen.

Fra juni 1940 til mars 1945 holdt han en rekke kronikker gjennom BBC. En av dem hadde tittelen «Tysklands eneste sjanse» og ble holdt 4. mai 1943. Etter-

Major Bjørn Bratbak avslutter her sin artikkel om massakren i Katyn. Første artikkel sto i Pro Patria nr. 3 og den andre i nr. 4.

Daværende president og statsminister i Polen Wojciech Jaruzelski og Tadeusz Mazowiecki, bøyer hodet i bønn for polske ofre for sovjetiske massakrer under en minnegudstjeneste.

KATYN-

MASSAKREN

III:

NORSK

DESINFORMASJON

MILITÆR HISTORIE

som dette bare var tre uker etter at nyheten om Katyn-massakren ble gjort kjent over tysk radio, er det ikke annet å vente enn at også Arne Ording kom inn på denne hendelsen. Han nærmet seg massakren ved å fortelle om problemene som hadde oppstått i forholdet mellom Sovjet og Polen og fortsatte:

«... men polakkene hevdet at flere tusen offiserer som hadde vært integrert i Samveldet, var forsvunnet. Den tyske propagandaen fikk naturligvis rede på disse vanskeligheter, og Goebbels lanserte en historie om at det i nærheten av Smolensk var oppdaget en massegrav med likene av flere tusen polske offiserer som skulle vært drept av russerne. Historien ble utbrodert på mange slags vis av den tyske propagandaen, og den førte til at den polske regjering avbrøt den diplomatiske forbindelse med den sovjet-russiske. Det internasjonale Røde Kors nektet å påta seg undersøkelsen, og den polske regjering lot saken alle. Konflikten er imidlertid ikke løst, og den er blitt rikelig utnyttet av den tyske propaganda.⁽¹⁾

Det er forståelig at Arne Ording under krigen, da propaganda og desinformasjon var et våpen som ble benyttet av alle krigførende, kunne få seg til å gi en slik fremstilling av forholdet. Mindre akseptabelt er det at han ved utgivelsen av sine kronikker i 1946, ikke opplyste at sannheten kunne være noe annerledes. Det burde ikke være ukjent for ham at det var reist tvil om den russiske versjonen og at forholdet var blitt berørt under Nürnberg-prosessene. Det faktum at det var russerne som brøt de diplomatiske forbindelser med den polske London-regjeringen, og ikke omvendt som Ording beskriver det, kan neppe ha unnått det norske Utenriksdepartementets tremste rådgiver. I sin iver etter å fordømme nazi-Tyskland unnlater han å rette søkelyset mot det andre voldsherredømmet – Sovjetstaten. Han avsluttet en av sine andre kronikker, 8. februar 44, med følgende attest til Stalin:

Sovjetsamveldets seier over det nazistiske Tyskland er ikke bare militær, men også moralsk og politisk.⁽²⁾

Tre-binds verket «Den store krigen» kom ut i årene 1946–49 med Halfdan Olaus Christophersen som hovedredaktør. Han var under krigen medlem av Hjemmefrontens ledelse og i årene 1946–54 leder for den humanistiske og samfunnsvidenskapelige aveling ved Chr. Michelsens Institutt. I verkets bind 2 finnes kapitlet «Fra Casablanca til Katyn», forfattet av dr. Arne Ording. Han redegjør for Katynaffæren på en måte som levner liten tvil om at han trodde, eller sterkt ønsket å tro, at det var tyskerne som stod bak drapene. Han poengterer at det var den tyske propagandatje-

neste som sendte meldingen om funnene, og sier at det er meget sannsynlig at tyskerne hadde fått beskjed om polakkenes henvendelse til de russiske lederne i 1941–42. Noe senere i artikkelen gjen- tar han at «...offisersgravene i Katyn ble den tyske propagandas største seier under krigen...». Han gjengav den russiske løgnen fra 1943–44 uten å stille kritiske spørsmål eller komme med motforstillinger:

Den 18. april svarte den sovjetiske kringkasting på de tyske beskyldninger. De erklærte at krigsfangene sommeren 1941 hadde arbeidet vest for Smolensk og at de var falt i tyskernes hender i begynnelsen av september. Kort etter hadde tyskerne latt dem massakrere, og i begynnelsen av 1943 hadde de latt massakrere andre krigsfanger og brukt også disse likene til massegravene i Katyn. Denne framstillingen ble senere bekref- tet av en sovjetisk undersøkelseskommi- sjon som avga sin innstilling i januar 1944.⁽³⁾

I 1947 ble en norsk oversettelse av boken «Nürnbergdommen» utgitt. På titelbladet opplyses at utgiver er «Chr. Michelsens Institutt for Videnskap og Åndsfrihet»: I boken er det ikke nevnt et ord om Katyn eller at Katynsaken var et omstridt og vanskelig tema under retts- sakene. Boken nevner heller ikke den oppsiktsvekkende opplysning som fremkom under vidneavhørene: Stalins tilbud til Hitler i 1939 om en base for tyske ubåter i Murmansk.

Året etter gav forlaget H. Aschehoug & Co. ut billedverket «Verden siden 1939», en billedkavalkade med ledsagende tekster. Under overskriften «Masseggravene i Katyn-skogen – Russisk-polsk brudd» og datoen 26. april 1943 vises to fotografier: «lik fra masseggravene til identifisering» og «læger i ferd med å identifisere lik». Billedverket var en form for fortsettelse av verket «Verden siden 1914» som var kommet ut i to bind i 1939. Verkets opprinnelse var dansk, men utkom i norsk utgave i 1939 og 1948. I begge utgivelsene av den norske utgaven var Chr. A. R. Christensen redaktør. I 1948-utgaven var han medforfatter med Hans Engen. Begge disse to forfatterne var erfarne journalister med en bred politisk og journalistisk bakgrunn. Begge hadde spilt en betydningsfull rolle i motstandskampen mot tyskerne. Christensen hadde en fremtredende funksjon i den illegale presse under okkupasjonsårene, og var avisenes kontaktmann med ledelsen i Hjemmefronten. Engen var i årene 1941–45 i sambandstjenesten mellom den norske London-regjeringen og hjemmefrontle- dens hjemme i Norge. I 1948 var Christensen sjefredaktør i Verdens Gang, for- mann i Oslo Redaktørforening og med-

lem av FNs Sub-Commission on Freedom of Information and of the Press. Hans Engen var i 1948 utenriksredaktør i Verdens Gang, ble senere ambassade- råd, ambassadør og var i 1958–63 stats- sekretær i Utenriksdepartementet. Til tross for sin brede erfaring, og trolig et oppriktig ønske om å gjengi alle nyheter så korrekt som mulig, skriver de om dra- pene i Katyn:

Da den polske London-regjeringen godtok den tyske propagandameldin- gen om at russerne skulle ha skutt 10 000 polske soldater, som ble funnet i en massegrav i Katynskogen nær Smo- lensk, og krevde en forklaring, brøt Moskva med London-regjeringen den 26. april. Senere viste det seg at det var tyskerne som hadde foretatt henrettel- sene.⁽⁴⁾

Den amerikanske kongresskomitéens gransking av Katynsaken i 1952 førte til oppslag også i norske aviser. Arbeider- bladet hadde for eksempel dette året fle- re artikler som redegjorde for den ameri- kanske gransking og de konklusjoner man var kommet frem til. I en egen lede- rartikkel 2. mai 1952 gikk avisen inn for at Katyn-drapene burde bli underkastet en inngående og objektiv undersøkelse. Avisen pekte på at den amerikanske komi- téen, som nettopp hadde sittet sam- men i Tyskland for å skaffe seg materiale som var nødvendig for å komme med en kjennelse. Alle Arbeiderbladets reporta- sjer dette året pekte i retning av at det var russerne som var de ansvarlige.

Den amerikanske kongresskomitéen hadde arbeidet med Katyn-spørsmålet over en periode på 13 måneder i 1951 og 1952. Komitéens rapport med uttallige vidneprov er på 2362 sider og konkluderte med:

... det var hevet over all rimelig tvil at forbrytelsen var utført av NKVD.⁽⁵⁾

Rapporten nådde til FN i New York, men under russernes sterke innflydelse der på den tiden, ble den ikke tatt under behandling. Generalsekretær i FN var da nordmannen Trygve Lie.

Etter 1952, med nyhetsmeldingene omkring den amerikanske kongressun- dersøkelsen, skulle man tro at norske historikere og skribenter i det minste burde ha referert til undersøkelsen og de resultater amerikanerne var kommet frem til.

Femte bind i verket «Verden i går og i dag – vår egen tids historie», forfattet av Chr. A. R. Christensen, kom ut i 1954. Christensen gjengir her på en nøktern og objektiv måte både den tyske og den russiske påstanden om skyldspørsmålet for Katyn-massakren. Han forteller at saken skapte en voldsom bitterhet mel- lom polakker og russere. Christensen fortsetter:

«...Mysteriet er aldri blitt tilfredsstil-

lende oppklart; påstand står fortsatt mot påstand, og det er fra begge parter lagt frem en forvirrende mengde av formentlige bevisligheter...⁽⁶⁾

...fra polsk side har det ellers med særlig styrke vært ført i marken som et indisium på dårlig samvittighet hos russerne at de ikke tok saken opp under prosessen mot de tyske krigsforbrytere i Nürnberg etter krigens slutt, da så mange andre tyske grusomheter ble belyst.

Hva nå enn sannheten om Katyn er, bidrog striden under enhver omstendighet til å forgifte forholdet mellom russerne og polakker under krigen...»

Forbausende nok sies det ikke noe om den amerikanske kongresskomitéens granskning, eller den oppsikt de klønete russiske utspill under Nürnberg-prosessen hadde vakt. På den tiden (1954) fantes det godt med tilgjengelig informasjon som klart pekte i retning av Sovjet som den ansvarlige.

Bind VIII i Aschehougs Verdenshistorie kom ut i 1958. Redaktør for dette bindet var dr. Arne Ording og Thorleif Dahl. Forfatter av kapitlet «Den annen verdenskrig» var Jacob Sverdrup, historiker, journalist og senere utenriksredaktør i Arbeiderbladet. Dr. philos i 1974 og direktør for Det norske Nobel-instituttet i 1978. Om Katynmassakren het det i dette etterkrigstidens meget anvendte historieverk:

Foranledningen til bruddet kom da tyskerne våren 1943 kunngjorde at de hadde funnet massegraver med flere tusen drepte polske offiserer ved Katyn nær Smolensk. Tyskerne hevdet at de polske offiserer var drept av russerne, og de brukte historien til en voldsom propagandaoffensiv. Polakkene hadde alt i 1941 rettet forespørsler til Sovjet-Samveldet om hvor det var blitt av de polske offiserer som de visste var tatt til fange av russerne i 1939. Nå syntes det som deres verste mistanker var blitt bekreftet, og de krevde en nøytral undersøkelse av massegravene gjennom Røde Kors. Dette forslaget ble tatt ille opp i London og Washington, hvor man var irritert over å skulle gi næring til den tyske propaganda. Da Sovjet-Samveldet i slutten av april brøt de diplomatiske forbindelser med den polske regjering, nektet derfor den britiske og amerikanske regjering å intervenere til fordel for polakkene.⁽⁷⁾

Heller ikke her refereres det til noen tvil om holdbarheten i de russiske påstander, og om de undersøkelser og resultater som amerikanerne var kommet frem til i 1952.

I 1961 kom bind 21 i Carl Grimbergs store verk «Menneskenes liv og historie». Forfatter av dette bindet, som omhandlet annen verdenskrig, var Chr. A. R. Christensen. Han gav en grundig og

saklig redegjørelse for funnene av massegravene i Katynskogen. Både de tyske og russiske påstandene ble referert, uten at det direkte ble tatt noen stilling til den faktiske sannhet. Spørsmålet blir hengende åpent, men den lite kritiske leser kan lett bli påvirket til å godta den russiske versjonen. Om den tyske versjonen skriver Christensen.

«...og 12. april 1943 offentliggjorde tyskerne en sensasjonell melding som skulle gi forklaring på mysteriet...»

Om den russiske versjonen skriver han:

«...Men russerne ble rasende, karakteriserte de tyske beskyldninger som løgnpropaganda og brøt den diplomatiske forbindelse med den polske London-regjering. Det var ifølge den russiske fremstilling tyskerne som hadde anstiftet massebordet etter å ha besatt området hvor fangeleirene lå...»⁽⁸⁾

Den neste utgaven av Grimberg kom i 1967. Her ble Christensens beskrivelse av Katyn-saken gjentatt.

Aschehougs forlag gav i 1972 ut professor Zawodnys bok «Døden i skogen». Boken ble anmeldt i norske aviser, bl.a. i Aftenposten av Per Egil Hegge.⁽⁹⁾ Hverken bok eller anmeldelsene synes å ha satt noen vekker i det norske folk. Boken finnes for eksempel ikke i Utenriksdepartementets bibliotek. «Verdens Gang» var en av avisene som fortsatt lot spørsmålet om hvorvidt det var Hitler eller Stalin som sto bak drapene, forbli stående ubesvart.⁽¹⁰⁾

I 1980 gav den norske general A. D. Dahl en grundig redegjørelse for Katyn-drapene og hvor ansvaret lå, i et par artikler i Norsk Militært Tidsskrift⁽¹¹⁾. I september samme året gjengav også organet til Norges Forsvarsforening en artikkel om Katyn-massakren⁽¹²⁾. Artikkelen hadde da nylig vært publisert i «Die Welt». Her ble det konkludert med at russerne var ansvarlige. Artikkelen inneholder imidlertid den feilaktige påstanden: «Den polske eksilregjeringen i London avbrøt forbindelsene med Moskva og satte sine vestlige allierte i største forlegenhet.» Den samme påstand har også blitt fremsatt av russerne. Det var polakkene som brøt de diplomatiske forbindelsene, ikke russerne, holdt de hårdnakket fast i. Sannheten er den motsatte, noe som klart fremgår av bl.a. Churchills memoarer.

En av våre etterkrigshistorikere hadde en annen måte å laste Polen for at de diplomatiske forbindelsene med Sovjet ble brutt. Han skriver at da den tyske propaganda beskyldte russerne for drapene i Katyn, «...og den polske eksilregjeringa ikkje tok avstand frå den, svarta Sovjetunionen med å bryte det diplomatiske sambandet»⁽¹³⁾. Skulle den polske regjeringen ta avstand fra sannheten om

hvorledes 15 000 av landets offiserer var myrdet?

I det store norske konversasjonsleksikon fra 1981 redegjøres det for funnene i Katynskogen og at tyskerne og russerne gjensidig beskyldte hverandre for å stå bak udåden, uten at skylden klart legges på Sovjet. Det refereres riktignok til at den tidligere polske statsminister Mikolajczyk mente at det var sovjetregjeringen som stod bak, og at en amerikansk kongresskommisjon i 1951-52 hadde kommet til samme resultat. PAX Leksikon fra 1981 og det store oppslagsverket Familieboka fra 1975 nevner ikke Katyn i det hele tatt. Selv i det store norske historieverket «Norge i krig» som kom ut i 1987 synes det ikke som om tvilen er helt borte. Forfatteren skriver der: «Det er i dag liten tvil om at disse offiserane var blitt myrda av russarane – truleg våren 1940.»⁽¹⁴⁾

På kommentarsiden i Arbeiderbladet ble det 4. august 1982 hevdet at det var Stalin som stod ansvarlig for Katyndrapene. Fire uker senere kom det et velbegrunnet innlegg av kommunisten Paul Midtlyng i samme avis. Han imøtegikk det tidligere innlegg og argumenterte sterkt for den sovjetiske versjon av løgningen. På en behendig måte trakk han paralleller til henrettelsene tyskerne hadde foretatt i Trandumsbogen under krigen. Han avsluttet innlegget med å minne om at når antikomunismen gav an tonen, var det lett å havne i dårlig selskap. Katyn var i så måte et godt eksempel. Noen dager senere fikk han svar på tiltale i to innlegg forfattet av Finn Eriksrud og M. Radejko, men med dette satte redaktøren brått sluttstrek for en videre debatt i avisen.⁽¹⁵⁾

Martin Gunnar Knutsen, mangeårig formann i NKP, skriver senere at innlegget av Paul Midtlyng ble hilst velkommen av svært mange på venstresiden i Norge, ikke minst hos partifeller i NKP, som fant Midtlyngs argumentasjon og bevisføring svært så tillitvekkende.

Åtte år senere kom Martin Gunnar Knutsen ut med sin bok «Bittert oppgjør». Her tar han på en åpen og selverkjennende måte et oppgjør med kommunismen og hva den har ført til av lidelser og overgrep. Han redegjør også grundig og nøkternt for Katyn-affæren og lar oss få delaktighet i de innrømmelser som man fra sovjetiske hold har kommet med etter 1989.

Det virker som om vi nordmenn har hatt vanskelig for å ta bladet fra munnen og i klartekst si at denne forbrytelsen – avliven av 15 000 polske krigsfanger

Tyske offiserer viser frem massegravene i Katyn til en delegasjon europeiske forfattere.

– det stod vår allierte fra krigstiden, vår store nabo, den sovjetiske kommuniststaten ansvarlig for. I mai/juni 1987 ble det i Oslo arrangert to utstillinger som viste sannheten om myrderiene i Katyn. Utstillingen ble først vist i Bekkestua bibliotek. Den inngikk deretter i en utstilling i Deichmanske bibliotek arrangert av foreningen Solidaritet Norge-Polen. Omtalen i pressen var beskjeden.

Enda så sent som i november 1991 fantes det under emneordet Katyn bare et eneste dokument i det ellers så velforsynte og oppdaterte bibliotek i Det Kgl. norske Utenriksdepartement.⁽¹⁶⁾ Dokumentet var den sovjetiske rapport fra januar 1944 som på videnskapelig vis forsøkte å henføre ansvaret for Katynmyrderiene på tyskerne. Det var dette dokumentet som den norske regjeringens avis «Norsk Tidende» i februar 1944 karakteriserte som russisk bevis på at det var tyskerne som hadde massakrert de 11 000 polakkene i Katyn, og som historikeren og politikeren dr. Arne Ording i etterkrigsårene refererte til som sannhetsbevis for den russiske løgnen.

I februar 1992 ble det ved Institutt for Forsvarsstudier, Oslo, avholdt møte med temaet: «Working in the Soviet archives: the case of Katyn.» I invitasjonen ble det opplyst at instituttet i lengre tid hadde hatt et godt samarbeid med det russiske videnskapsakademis institutt for almenhistorie i Moskva. Foredragsholder på temamøtet var dr. Natalija Levedeva fra dette akademiet.

Polakkene kjente sannheten

Helt fra nyheten om gravfunnene i Katyn ble kjent i april 1943 stod det klart for de fleste polakker at dette var en ugjerning som russerne stod bak. Tyskerne lot fremstående representanter fra det okkuperte Polen ta funnene i øyesyn, likeså utførte den hemmelige polske motstandsbevegelse undersøkelser og foretok vidneavhør. Alle opplysningene pekte mot Sovjet, og et grundig bevismateriale ble oversent til den polske eksilregjering i London. Heller ikke der var det tvil om den virkelige sannheten. I Storbritannia ble polakkene så lenge som krigen varte nektet å redegjøre for sin oppfatning. For den britiske regjeringen var det mer om å gjøre å hindre at samarbeidet med Stalin skulle ryke, enn at polakkenes oppfatning av Katyn skulle gis noen utbredelse.

I det okkuperte Polen satte de ikke-kommunistiske motstandsgrupper plakater over hele landet med tekster som «Russland = Katyn» og «PPR = forræder». PPR var benevnelsen for det russiskkontrollerte kommunistpartiet som ble opprettet i 1943. Det polske førkrigs-kommunistpartiet ble eliminert (opp-løst) av russerne, etter at Stalin hadde

sørget for at de ledere som hadde søkt tilflukt i Sovjet ble henrettet eller vanskmet i sovjetiske fangeleire.⁽¹⁷⁾

Etter at krigen var slutt ble det blant eksilpolakkene arbeidet for at sannheten om deres 15 000 forsvunne offiserer skulle komme for en dag. Deres bestrebelser på å få den grusomme sannheten frem i lyset ble av vestens demokratier møtt med likegyldighet og til dels motarbeidelse.

Hjemme i Polen var det enda vanskeligere. Her var det russerne som bestemte hva polakkene skulle få vite om Katyn, og hva som kunne bli uttalt om den saken. Å si eller mene noe annet var forbundet med fare for både fengsling og deportasjon.

I Warszawa var det i 1945 forsøkt med et improvisert minnesmerke på Powazki kirkegården. Under oppstanden i 1956 kunne det taktfaste ropet «Katyn! – Katyn!» høres i Warszawas gater. For polakkene ble Katyn et symbol på det polske folks lidelser og det sovjetiske barbari. Det var neppe en eneste polakk, de polske kommunister inkludert, som var i tvil om sannheten om Katyn. Temaet måtte bare ikke omtales. Wladyslaw Gomułka som var Polens egentlige hersker i perioden mellom 1956 og 1970 skal aldri ha uttalt seg om Moskas rolle med hensyn til Katyn-drapene, Stalin-Hitler-pakten eller den manglende sovjetiske støtte til oppstanden i Warszawa sommeren og høsten 1944.⁽¹⁸⁾

I den polske sensurinstruksjonen var det gjort detaljert rede for hvorledes Katyn-spørsmålet skulle behandles. De polske sensurbestemmelsene ble kjent i Vesten i 1977. Da brakte en avhopper fra den polske sensuren i Krakow med seg 700 sider fra de hemmelige sensurreglene. Her ble det også redegjort for det vanskelige tema Katyn: «Ingen forsøk på å beskyldne Sovjet for de polske offiserers død i Katynskogen må passere sensuren.» I videnskapelige verk, memoarer og biografier var det tillatt å skrive: «skutt av nazistene i Katyn» eller «døde i Katyn», men et tidligere tidspunkt enn august 1941 var det ikke tillatt å bruke.⁽¹⁹⁾

I begynnelsen av 1980 sirkulerte et polsk undergrunnsskrift der Katyn-spørsmålet ble berørt. Det het der at så lenge sannheten om Katyn-myrderiene ikke ble tillatt kunngjort, kunne det aldri bli noen forsoning mellom det polske og det russiske folk. Dette året publiserte flere fremstående russiske opposisjonelle som levde utenfor Sovjets grenser en erklæring der de erkjente det sovjetiske ansvar for drapene. I Polen ble året 1980 av den voksende, men fortsatt kneblede opposisjon, gitt navnet «Katyn-året». Et av undergrunnsskriftene om Katyn ble på typisk polsk underfundig vis undertegnet med navnene Jan

Abramski og Ryszard Zywiecki. Fra de kommunistiske myndigheters side ble det kunngjort at et dokument som var undertegnet av to personer som ikke eksisterte, kunne ikke være mye å feste lit til. De hadde trolig søkt forgjeves i sine adresseregistre. Navnene fantes imidlertid i et annet register. De stod som første og siste navn på listen over identifiserte polakker fra fellesgraven i Katyn.⁽²⁰⁾

I 1981 ble det gjort et nytt forsøk på å reise et Katyn-minnesmerke på en kirkegård i Warszawa. Enheter av det polske sikkerhetspolitiet og bulldozere var straks på pletten.

I alle år etter krigen bidro Sovjets fornektelse av sannheten om Katyn til å vanskeliggjøre forholdet til Polen. Opposisjonelle i Polen henviste ofte til at de «hvite feltene» i historien måtte bli utfylt. De «hvite felt» var ensbetydende med emner som var så omstridte at de ikke ble nevnt, eller som ble forvrengt i de offisielle historiefremstillinger. I 1987 ble det imidlertid inngått en avtale mellom general Jaruzelski og Mikhail Gorbatsjov om at det skulle nedsettes en kommisjon for å studere de såkalte «hvite feltene» i historien, Katyndrapene inkludert. I årene som fulgte forsøkte Sovjet å trenere granskningen, mens polakkene skyndet på. Nok et stridsspørsmål mellom de to naboene kom til syne.

På Allehelgensdagen i 1987 ble drapene av de polske offiserer i Katyn for første gang etter krigen markert offisielt i Polen. Myndighetene beordret æresvakt ved minnesmerket på Powazki-kirkegården. Hundrevis av polakker samlet seg på kirkegården og den forbudte fagbevegelsen Solidaritet foldet ut sine bannere.

Polakkene kunne i mars 1988 lese i den kommunistiske avisen Tribuna Ludu at det offentlig var fremsatt den beskyldning at det ikke var tyskerne, men «Stalins og sikkerhetssjef Berijas bøddelknekter» som hadde myrdet de 4143 polske offiserene i Katyn. Beskyldningene ble fremsatt i et brev som 59 polske intellektuelle og dissidenter hadde sendt til fremstående kulturpersonligheter i Sovjet. Det vakte forbauselse at brevet i det hele tatt ble nevnt i Tribuna Ludu, riktignok med en polemisk kommentar. Avisen kunne melde at Katyn-problemet allerede i lengre tid hadde vært under granskning av en blandet historikerkommisjon.⁽²¹⁾

Polsk TV overførte i juli 1988 en minnegudstjeneste over ofrene fra Katyn-massakren, men selv da var ikke forholdene slik at sannheten kunne sies fullt ut. Det het at «Katyn var åstedet for en forbrytelse begått mot polske offiserer» og at «leting etter sannheten var igang». I august 1988 kom den polske historikerkommisjonen til Sovjet og til Katyn. Talsmannen for det sovjetiske utenriks-

departement opplyste at det ville bli satt opp en minneplate i Katyn over de polske offiserene hvor det ikke ble vist til at det var nazistene som stod bak drapene. Talsmannen avviste at den nye minneplaten betydde at Sovjet påtok seg ansvaret for massakren.

I Warszawa ble det i 1989 besluttet at inskripsjonen på et monument der i byen skulle endres. Innskriften hadde tidligere gitt «Hitlers fascisme» skylden for forbrytelsen. I Gdansk marsjerte nærmere 10 000 mennesker gjennom gatene en søndag i april 1989 til minne om de polske offiserene som var myrdet i Katyn. Demonstrasjonen var arrangert av Solidaritet. Omtrent på samme tid var en polsk delegasjon i Katyn og hentet to urner med jord derfra. Etter polsk skikk ble jorden innmurt i den ukjente soldats grav i Warszawa og i Katynmonumentet.

Også i vårt land kunne det registreres at polakkene nå ikke lenger ville avfinne seg med den sovjetiske løgnen om Katyn. I juni 1989 besøkte den polske generaløyntant Paskowski Norge. Han var sjef for den polske krigsgravtjenesten. Foruten å besøke de polske gravsteder, besøkte han Hjemmefrontmuséet og var også tilstede ved en mottagelse i den polske ambassaden. Her overrasket han nordmenn som var tilstede, og trolig også det fremdeles kommunistiske ambassadepersonell, ved i sin takketale å ta opp Katyn-saken og klart og entydig legge ansvaret der det rettelig hørte hjemme, hos russerne.⁽²³⁾

Den polske nasjonalforsamlingen forlangte i mars 1990 at de sovjetiske myndigheter umiddelbart skulle innrømme at det var Stalin og hans NKVD som stod bak utryddelsen av de rundt 5 000 polske offiserene i 1940.

Sovjet innrømmer skyld

I 1962 hadde russerne reist et stenmonument i Katynskogen. Stenen hentet russerne fra en gammel kirkegård i Smolensk, 16 km fra Katyn. De forsynte monumentet med denne teksten:

Her ligger begravet polske offiserer myrdet under store lidelser av tysk-fascistiske okkupanter høsten 1941.⁽²³⁾

Den 10. oktober 1971 kom det sovjetiske tidsskriftet «Soviet Weekly» med artikkelen «Sannheten om Katyn». Her ble alle tidligere påstander og bevisføringer for at det var tyskerne som var de ansvarlige gjentatt. I tillegg fulgte en erklæring fra den daværende polske kommunistiske regjeringen. Her het det blant annet:

Tilintetgjørelsen av tusener av polske offiserer og soldater ved Katyn var en udåd av Hitler-kriminelle, som foruten forbrytelsene ved Katyn begikk hundrevis av lignende mord på polsk og sovjetisk territorium.⁽²⁴⁾

Den russiske historiker, professor og generalmajor M. Monin, publiserte i 1982 i det militærhistoriske tidsskriftet «Vojenno – istoritsjeskij sjurnal» en lang artikkel om Katyn-saken. Artikkelen er ikke annet enn en gjentakelse av de sovjetiske beskyldninger som først ble fremsatt i 1943, og siden gjentatt mange ganger, om at det var tyskerne som hadde stått bak henrettelsene i Katyn, og at dette hadde foregått høsten 1941. Artikkelen gav skinn av å være et vitenskapeleg verk med mange fotnoter og henvisninger. Artikkelen slutter med å slå fast at vestens forfalskninger av sannheten om Katyn ikke skal lykkes i sitt forsett på å ødelegge vennskapet mellom Sovjet og Polen:

Brorskapet mellom det sovjetiske og det polske folk i arbeidet, som utfylles av deres våpenbrorskap, har et solid fundament – den sosialistiske internasjonalsismen som springer ut av begge folks dype erkjennelse av deres livsbehov. Og det betyr at det sovjetisk-polske vennskapet er ubrytelig. På den 9. ekstraordinære kongressen i Polens Forente Arbeiderparti, som fant sted i juli 1981, ble det minnet om dette nok en gang: «Forbundet og vennskapet med Sovjet-Unionen er fortsatt hjørnesteinen i Polens Utenrikspolitik», het det i dokumentene fra kongressen. «Dette forbundet bygger på prinsipper som alle er til

Tusener av polakker samlet og på krigskirkegården i Warszawa i 1980-årene for å hedre ofrene for sovjetiske massaker.

gagn for Polens uavhengighet og sikkerhet innenfor de nåværende grenser.⁽²⁵⁾

Artikkelen til professor, generalmajor M. Monin ble av en eller annen oversatt til norsk og trolig spredt til norske ledende kommunister. Martin Gunnar Knutsen forteller at han fikk en slik maskinskrevet norsk oversettelse tilsendt anonymt. Han la ikke større vekt på dette, da han antok det var den sovjetiske Oslo-ambassaden som stod bak utsendelsen.⁽²⁶⁾

Sovjet forsøkte i det lengste å holde fast på sin skinnhistorie om at det var tyskerne som stod bak Katyn-drapene. Så sent som i desember 1988 kunne NTB melde at de sovjetiske myndigheter fikk støtte for sin versjon av polsk-briten Romuald Swiatek som nylig hadde gitt ut boken «Katynskogen» for egen regning på et forlag i Storbritannia. NTB redgjørdte for hvorledes den nå 60 år gamle Swiatek hadde reist fra England til Sovjet i 1949 for å besøke sine foreldres hjemsted. Han var blitt arrestert og satt i Stalins fangeleirer hvor han hadde kommet i kontakt med tyske nazi-offiserer som også var fanger. I 1956 var Swiatek blitt benådet og kom seg tilbake til Storbritannia. Der hadde han deretter i «mange år arbeidet med arkivstudier og omhyggelig samlet inn dokumenter og vidnesbyrd i forbindelse med Katynsaken. Og Swiatek «frikjenner» Sovjetunionen på alle punkter», fortalte NTB-meldingen. NTB kom ikke med noen motforestillinger. Året etter, i oktober 1989, kunne NTB i en melding opplyse det norske folk om at «Hemmelige henrettelser tilhører gårdsdagen i Sovjetunionen». Begivenhetene i de baltiske stater skulle snart vise hvor feil NTBs påstand var. Betydningen av bokstavene NTB, som den norske folkehumoren under krigsårene la i det nazikontrollerte nyhetsbyråets meldinger er det sterkt fristene å ta med her: «NTB = Not To Believe».

Den polske statsminister Mazowiecki hadde i november 1989 besøkt retterstedet i Katynskogen og i april 1990 var president Jaruzelski på offisielt besøk i Sovjet. Også han besøkte Katyn. Han la ned krans på minneplaten og skrev i minneboken som var fremlagt:

De kjempet for et fritt Polen. De døde helt hjelpeløse, langt fra sine familier og hjemland; trofaste til siste åndedrag mot Polen og soldatens plikt. Til de polske offiserer, ofrene for en grusom stalinistisk forbrytelse, til ære og varig minne.

Dagen før hadde den sovjetiske regjering offisielt erkjent ansvaret for Katynmassakren. Nyhetsbyrået Tass meldte at den sovjetiske regjeringen uttrykte sin dypeste beklagelse over massakren, og

at den var en av Stalin-tidens største forbrytelser.

I mai 1990 deltok president Jaruzelski, den polske regjeringen, representanter for kirken og for de væpnede styrker i en fjernsynsoverført messe til minne om Katyn-ofrene.

«Isvestija» kunne 2. juni 1990 i en artikkel om Katyn-saken fortelle at det var oppdaget en ny massegrav i nærheten av Kharkov. Avisen fortalte at her lå tusener av polske offiserer og henrettede sovjetiske «folkefiender». Det skulle i denne nyoppdagede fellesgraven befinne seg ikke mindre enn 3891 polske krigsfanger fra 1939 og 1760 sovjetiske «folkefiender». Polakkene var overført fra Starobielsk-leiren, hvor de først var anbrakt etter Sovjets invasjon av Øst-Polen høsten 1939. Massegravene ved Kharkov var blitt oppdaget på slutten av 1960-tallet, men de sovjetiske myndighetene hadde ikke dengang foretatt seg annet enn at området ble inngjerdet, og deretter bebygget med feriehem for KGB-ansatte. Høsten 1988 henvendte finneren fra 1960-årene seg til avisen «Isvestija», men fortsatt gikk det tregt før undersøkelser ble igangsatt. Først våren 1990 ble grundige undersøkelser igangsatt. Da hadde Sovjet i mellomtiden innrømmet skyld for Katyn-massakren. Undersøkelsene brakte for dagen at de polske offiserene fra Starobielsk-leiren var ført med jernbane til henrettelsesstedet. Blant de polske fanger var det åtte generaler og mange høyere offiserer. I 1990 kunne den daværende KGB-lederen i Kharkov bekrefte funnene og opplysningene og lovet at tragedien skulle bli fullt oppklart. Han skal blant annet ha sagt:

Verden skal få kjennskap til hele sannheten, uansett hvor bitter den er for vårt land. Den dagen da ofrene og deres skjebne trer frem fra det store intet, er ikke langt borte.⁽²⁷⁾

Den sovjetiske innrømmelsen av henrettelsene av de polske offiserene i 1940 har også ført til innrømmelser av andre overgrep mot polakker. I slutten av oktober 1991 hadde avisen «Moscow News» en stort oppslått artikkel «Mer om henrettelsene av polske offiserer».⁽²⁸⁾ Avisen kunne nå avsløre at i 1942-43 var et stort antall polakker henrettet i landsbyen Seltsy nær Rjazan. Dette var polske fanger som nektet å avlegge ed til Sovjet og den kommunistiske hæren til general Berling. De ble utsatt for både press og overtalelser. Blant annet besøkte den kommunistiske forfatterinnen Wanda Wasilewska dem ofte og talte til dem med stor innlevelse. Etter krigen besøkte Gomulka stedet i 1957. I begynnelsen av 1980-årene var general Jaruzelski der. Et granittmonument

som da ble reist finnes fortsatt. Siste ord i inskripsjonen er ufullstendig. Journalisten i «Moscow News» sier i 1991 at han er usikker om dette er gjort med hensikt fra kunstnerens side, eller om ordet er endret senere.

Ære til polske soldater som mistet livet i kampen mot ... ismen.

I oktober 1991 kastet reporteren Nicolas Bethell i «The Observer» nytt lys over henrettelsene av de polske offiserene. Hans artikkel ble gjengitt i «Bergens Tidende» og også referert i andre norske aviser. Nicolas Bethell kunne fortelle at president Gorbatsjov i november 1990 hadde gitt generalmajor Vladimir Kupiet ordre om å etterforske massakrene og få sannheten frem. Etterforskingen hadde blant annet ført til at to delaktige var blitt oppsporet og avhørt. Avhørene var opptatt på timelange video-opptak. Den ene mistenkte var den 89 år gamle Vladimir Stepanovich Tokarjev. Han var nå nesten blind, men med et klart og våkent sinn. I 1940 hadde han vært NKVD-sjef i distriktet Kalinin. Her hadde han sørget for at 6295 polakker fra Ostashkov-leiren var blitt myrdet av NKVD-offiserer under hans kommando.

Den andre mistenkte var Piotr Karpo- vich Suprunenco, 83 år, sykkelig og bosa i Moskva. Han hadde i 1940 vært den NKVD-offiseren som hadde vært ansvarlig for alle sakene vedrørende polske krigsfanger og internerte. Han gav ikke, som Tokarjev, noen uforbeholden tilståelse, men skyldte på dårlig hukommelse. Etterforskingen har imidlertid brakt for en dag maskinskrevne lister med polske offiserer til henrettelse i områdene Katyn, Ostashkov og Starobielsk. Nederst på hver liste stod hans navn med maskin og dertil noe som så ut som hans signatur. Begge de to mistenkte skyldte på Stalin og Beria som personlig skulle ha gitt ordre til henrettelsene.

De sovjetiske etterforskerne som prøvde å avdekke sannheten om drapene, fortalte høsten 1991 til Nicolas Bethell om problemer de stadig stod overfor. Sjefen for etterforskingsteamet var blitt suspendert for «passivitet» under august-kuppet 1991. «Tungvektene» fra Hæren og KGB blandet seg stadig inn i arbeidet deres. Viktige politbyrå-mapper, inkludert det sentrale dokumentet signert av Stalin, som flere arkivarer hevdet å ha sett, var blitt flyttet til et topphemmelig sted i Kreml straks deres Katyn-etterforskning var begynt.

Den 19. august 1991 forsøkte Kalinins KBG å stanse oppgravingen av massegravene. KGB grunn-gav dette med at de ikke kunne garantere for etterforskerens sikkerhet.⁽²⁹⁾

Det var tydeligvis høsten 1991 fortsatt

krefter i Sovjet som ikke ønsket sannheten frem i lyset.

For vår egen del bør vi ta norsk og vestlig holdning til sannheten om drapene i Katyn som en advarsel om hva bevisste krefter kan oppnå, når et propagandaapparat settes igang for å kneble sannheten med konstruerte og vel planlagte løgner, og de som blir utsatt for slik påvirkning, stiller seg likegyldige og ikke stiller seg selv og andre nok kritiske spørsmål.⁽³⁰⁾

- 1) Ording, Arne: 100 Kronikker, Oslo 1946, s. 216.
- 2) Ording, Arne: 100 Kronikker, Oslo 1946, s. 306.
- 3) Ording, Arne: Fra Casablanca til Katyn. – Den store krigen, Oslo u. å. bd. 2, s. 624.
- 4) Verden siden 1939, I bilder med tekst, Oslo 1948, bd. II, s. 46.
- 5) Chelminski, Rudolph: Slik skjedde Katyn-massakren – Det Beste nr. 5/90, s. 116.
- 6) Christensen, Chr. A. R.: Verden i går og i dag, bd. 5, Oslo 1954, s. 204.
- 7) Aschehougs Verdenshistorie, Oslo 1958, bd. VIII, s. 255.
- 8) Grimberg, Carl: Menneskenes liv og historie, Oslo 1967, bd. 21, s. 394.
- 9) Aftenposten, 29/9-72.
- 10) Verdens Gang, 11/10-72.
- 11) General A. D. Dahl – NMT I, 2 og 7 1980.
- 12) Norges Forsvar, nr. 7, sept. 1980, s. 11.
- 13) Riste, Olav: Norge i krig – Utefront, Oslo 1987, bd. 7, s. 216.
- 14) Riste, Olav: Norge i krig, bd. 7, Oslo 1987, s. 216.
- 15) Arbeiderbladet: 4/8, 7/9, 13/9 og 13/10 1992.
- 16) Besøk i UD's bibliotek 29/11-91.
- 17) Borglid, Lars-Ola: Perspektiv på Polen, Malmö 1972, s. 72.
- 18) Borlig, Lars-Ola: Perspektiv på Polen, Malmö 1972, s. 73.
- 19) Lilius, Carl-Gustaf: Katyn 1940 – Kontinent Scandinavia nr. 3-4/82, s. 14-20.
- 20) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger i Russland 1940 – Norsk Militært Tidsskrift 1931-1981, s. 412.
- 21) Aftenposten 14/3-88.
- 22) Opplyst til forfatteren av gen.maj. Reidar Torp 29/11-91.
- 23) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger – NMT 2/80, s. 59.
- 24) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger – NMT 2/80, s. 64.
- 25) Vojenno-istoritsjeskij sjurnal nr. 2/82.
- 26) Opplyst til forfatteren av Martin Gunnar Knutsen 30/11-91.
- 27) Knutsen, Martin Gunnar: Bittert oppgjør, Oslo 1990, s. 175.
- 28) Moscow News no 44/91, s. 16.
- 29) Bergens Tidende, 12/10-91.
- 30) Opplysningene i denne artikkel er, hvor ikke annet er anført, i hovedsak hentet fra Fitzgibbon, Louis: Katyn Massacre, London 1989 og Zawodny, J: Døden i skogen, Oslo 1972.

at den var en av Stalin-tidens største forbrytelser.

I mai 1990 deltok president Jaruzelski, den polske regjeringen, representanter for kirken og for de væpnede styrker i en fjernsynsoverført messe til minne om Katyn-ofrene.

«Isvestija» kunne 2. juni 1990 i en artikkel om Katyn-saken fortelle at det var oppdaget en ny massegrav i nærheten av Kharkov. Avisen fortalte at her lå tusener av polske offiserer og henrettede sovjetiske «folkefiender». Det skulle i denne nyoppdagede fellesgraven befinne seg ikke mindre enn 3891 polske krigsfanger fra 1939 og 1760 sovjetiske «folkefiender». Polakkene var overført fra Starobielsk-leiren, hvor de først var anbrakt etter Sovjets invasjon av Øst-Polen høsten 1939. Massegravene ved Kharkov var blitt oppdaget på slutten av 1960-tallet, men de sovjetiske myndighetene hadde ikke dengang foretatt seg annet enn at området ble inngjerdet, og deretter bebygget med feriehem for KGB-ansatte. Høsten 1988 henvendte finneren fra 1960-årene seg til avisen «Isvestija», men fortsatt gikk det tregt før undersøkelser ble igangsatt. Først våren 1990 ble grundige undersøkelser igangsatt. Da hadde Sovjet i mellomtiden innrømmet skyld for Katyn-massakren. Undersøkelsene brakte for dagen at de polske offiserene fra Starobielsk-leiren var ført med jernbane til henrettelsesstedet. Blant de polske fanger var det åtte generaler og mange høyere offiserer. I 1990 kunne den daværende KGB-lederen i Kharkov bekrefte funnene og opplysningene og love at tragedien skulle bli fullt oppklart. Han skal blant annet ha sagt:

Verden skal få kjennskap til hele sannheten, uansett hvor bitter den er for vårt land. Den dagen da ofrene og deres skjebne trer frem fra det store intet, er ikke langt borte.⁽²⁷⁾

Den sovjetiske innrømmelsen av henrettelsene av de polske offiserene i 1940 har også ført til innrømmelser av andre overgrep mot polakker. I slutten av oktober 1991 hadde avisen «Moscow News» en stort oppslått artikkel «Mer om henrettelsene av polske offiserer».⁽²⁸⁾ Avisen kunne nå avsløre at i 1942-43 var et stort antall polakker henrettet i landsbyen Seltsy nær Rjazan. Dette var polske fanger som nektet å avlegge ed til Sovjet og den kommunistiske hæren til general Berling. De ble utsatt for både press og overtalelser. Blant annet besøkte den kommunistiske forfatterinnen Wanda Wasilewska dem ofte og talte til dem med stor innlevelse. Etter krigen besøkte Gomulka stedet i 1957. I begynnelsen av 1980-årene var general Jaruzelski der. Et granittmonument

som da ble reist finnes fortsatt. Siste ord i inskripsjonen er ufullstendig. Journalisten i «Moscow News» sier i 1991 at han er usikker om dette er gjort med hensikt fra kunstnerens side, eller om ordet er endret senere.

Ære til polske soldater som mistet livet i kampen mot ... ismen.

I oktober 1991 kastet reporteren Nicolas Bethell i «The Observer» nytt lys over henrettelsene av de polske offiserene. Hans artikkel ble gjengitt i «Bergens Tidende» og også referert i andre norske aviser. Nicolas Bethell kunne fortelle at president Gorbatsjov i november 1990 hadde gitt generalmajor Vladimir Kupiet ordre om å etterforske massakrene og få sannheten frem. Etterforskingen hadde blant annet ført til at to delaktige var blitt oppsporet og avhørt. Avhørene var opptatt på timelange video-opptak. Den ene mistenkte var den 89 år gamle Vladimir Stepanovich Tokarjev. Han var nå nesten blind, men med et klart og våkent sinn. I 1940 hadde han vært NKVD-sjef i distriktet Kalinin. Her hadde han sørget for at 6295 polakker fra Ostashkov-leiren var blitt myrdet av NKVD-offiserer under hans kommando.

Den andre mistenkte var Piotr Karpo- vich Suprunenco, 83 år, sykkelig og bosatt i Moskva. Han hadde i 1940 vært den NKVD-offiseren som hadde vært ansvarlig for alle sakene vedrørende polske krigsfanger og internerte. Han gav ikke, som Tokarjev, noen uforbeholden tilståelse, men skyldte på dårlig hukommelse. Etterforskingen har imidlertid brakt for en dag maskinskrevne lister med polske offiserer til henrettelse i områdene Katyn, Ostashkov og Starobielsk. Nederst på hver liste stod hans navn med maskin og dertil noe som så ut som hans signatur. Begge de to mistenkte skyldte på Stalin og Beria som personlig skulle ha gitt ordre til henrettelsene.

De sovjetiske etterforskerne som prøvde å avdekke sannheten om drapene, fortalte høsten 1991 til Nicolas Bethell om problemer de stadig stod overfor. Sjefen for etterforskingsteamet var blitt suspendert for «passivitet» under august-kuppet 1991. «Tungvektene» fra Hæren og KGB blandet seg stadig inn i arbeidet deres. Viktige politbyrå-mapper, inkludert det sentrale dokumentet signert av Stalin, som flere arkivarer hevdet å ha sett, var blitt flyttet til et topphemmelig sted i Kreml straks deres Katyn-etterforskning var begynt.

Den 19. august 1991 forsøkte Kalinins KBG å stanse oppgravingen av massegravene. KGB grunn-gav dette med at de ikke kunne garantere for etterforskerens sikkerhet.⁽²⁹⁾

Det var tydeligvis høsten 1991 fortsatt

krefter i Sovjet som ikke ønsket sannheten frem i lyset.

For vår egen del bør vi ta norsk og vestlig holdning til sannheten om drapene i Katyn som en advarsel om hva bevisste krefter kan oppnå, når et propagandaapparat settes igang for å kneble sannheten med konstruerte og vel planlagte løgner, og de som blir utsatt for slik påvirkning, stiller seg likegyldige og ikke stiller seg selv og andre nok kritiske spørsmål.⁽³⁰⁾

- 1) Ording, Arne: 100 Kronikker, Oslo 1946, s. 216.
- 2) Ording, Arne: 100 Kronikker, Oslo 1946, s. 306.
- 3) Ording, Arne: Fra Casablanca til Katyn. – Den store krigen, Oslo u. å. bd. 2, s. 624.
- 4) Verden siden 1939, I bilder med tekst, Oslo 1948, bd. II, s. 46.
- 5) Chelminski, Rudolph: Slik skjedde Katyn-massakren – Det Beste nr. 5/90, s. 116.
- 6) Christensen, Chr. A. R.: Verden i går og i dag, bd. 5, Oslo 1954, s. 204.
- 7) Aschehougs Verdenshistorie, Oslo 1958, bd. VIII, s. 255.
- 8) Grimberg, Carl: Menneskenes liv og historie, Oslo 1967, bd. 21, s. 394.
- 9) Aftenposten, 29/9-72.
- 10) Verdens Gang, 11/10-72.
- 11) General A. D. Dahl – NMT I, 2 og 7 1980.
- 12) Norges Forsvar, nr. 7, sept. 1980, s. 11.
- 13) Riste, Olav: Norge i krig – Utefront, Oslo 1987, bd. 7, s. 216.
- 14) Riste, Olav: Norge i krig, bd. 7, Oslo 1987, s. 216.
- 15) Arbeiderbladet: 4/8, 7/9, 13/9 og 13/10 1992.
- 16) Besøk i UD's bibliotek 29/11-91.
- 17) Borglid, Lars-Ola: Perspektiv på Polen, Malmö 1972, s. 72.
- 18) Borlig, Lars-Ola: Perspektiv på Polen, Malmö 1972, s. 73.
- 19) Lilius, Carl-Gustaf: Katyn 1940 – Kontinent Scandinavia nr. 3-4/82, s. 14-20.
- 20) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger i Russland 1940 – Norsk Militært Tidsskrift 1931-1981, s. 412.
- 21) Aftenposten 14/3-88.
- 22) Opplyst til forfatteren av gen.maj. Reidar Torp 29/11-91.
- 23) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger – NMT 2/80, s. 59.
- 24) Dahl, A. D.: Massemysteriene av polske krigsfanger – NMT 2/80, s. 64.
- 25) Vojenno-istoritsjeskij sjurnal nr. 2/82.
- 26) Opplyst til forfatteren av Martin Gunnar Knutsen 30/11-91.
- 27) Knutsen, Martin Gunnar: Bittert oppgjør, Oslo 1990, s. 175.
- 28) Moscow News no 44/91, s. 16.
- 29) Bergens Tidende, 12/10-91.
- 30) Opplysningene i denne artikkel er, hvor ikke annet er anført, i hovedsak hentet fra Fitzgibbon, Louis: Katyn Massacre, London 1989 og Zawodny, J: Døden i skogen, Oslo 1972.